

Runik Türk Yazıtlarında Yükselme Riti: *yog* Kelimesi Üzerine

Hacer Tokyürek*
(Kayseri - Türkiye)

Özet

Tanrısallık isnat edilen gök, insanların her zaman ilgisini çekmiş ve bu yüzden de insanlar oraya ulaşmak için çeşitli ritler uygulamışlardır. Bu ritlerden en önemlisi elbette hükümdarın tahta oturma ritidir. Bu tören ‘kağan ve hatun’un tahtirevan üzerine çıkarılmasıyla başlar ve *örgin* ‘taht’ üzerine oturtulmalarıyla son bulur. Böylece tanrısallık verilmiş hükümdar da halkını tanrı gibi yönetebilecektir. Türkler ölüm eylemi için *kergek bol-* ‘kerek kuşu olmak (?)’, *öl-* ‘ölmek’, *uç-* ‘uçmak’, *yok bol-* ‘yok olmak (?)’, yükselmek (?)’, *yokla-* ‘yükselmek’ ifadelerini kullanır ve bu ifadelerin tamamı da ‘yükselme’ ile ilgilidir. Bu bağlamda ‘cenaze merasimi, ölü yemeği’ anlamlarına gelen *yog* kelimesi de ‘yükselme’ ile bağlantılı olabilir. Bu yazıda *yog* kelimesinin kökeni hakkında açıklama yapılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Türk yazıtları, yükselme ritleri, yog* ‘cenaze merasimi’.

Abstract

THE RITS OF RISE IN RUNIC TURK MONUMENTS: ON THE WORD OF YOG
The sky, which is attributed to divinity, has always attracted the attention of people and so people have practiced various rituals to get there. Of course, the most important of these rituals is ritual of sitting in the throne of the khan. This ceremony starts with the sitting of ‘kagan and hatun’ on the palanquin and it ends with their sitting on the *örgin* ‘throne’. Thus, the monarch who has been given divinity will be able to rule his people like god. Turks use expressions *kergek bol-* ‘be kerek bird (?)’, *öl-* ‘to die’, *uç-* ‘to fly’, *yok bol-* ‘to disappear (?)’, *yokla-* ‘to rise’ for

---

* Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi, htokyurek@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-0008-1213.

the act of death and all of these expressions are related to ‘ascension’. In this context, the word *yog* ‘funeral ceremony, dead meal’ may also be related to ‘ascension’. This article will try to explain the origin of the word *yog*.

Key Words: *Turk inscriptions, ascension rites, yog ‘funeral ceremony’.*

-I-

Gök ve gökyüzündeki her şey, insanoğlunun her zaman dikkatini çekmiş ve insanoğlu göksel olanı elde etme, göğe yükselme konusunda hep istekli olmuştur. Genel olarak bilinmeyene ulaşma ya da bilinmeyi elde etme istediği insanlar için daima cazibesini korumuştur. Göksel olanı isteme ve kendini farklı konumlandırma duygusuyla hareket eden insan, aşkınlık duygusuyla da göğe karşı bir ilgi duymuştur. Bu bağlamda pek çok millet *tanrının* adlandırılmasında gök ile bir ilişki kurmuştur. Genellikle insan düşüncesinde ‘En Yüce’ye, tanrısallık isnat edilir. İnsanın ulaştığı yukarıdaki yıldızlı yerler, aşkın tanrısallık heybeti, mutlak gerçekliği ve sonsuzluğu ile araştırılır (Eliade 2005: 64). İnsanlar bu sonsuz gökyüzüne ulaşmak için çeşitli mitsel unsurlar kullanmak istemişler ve bu unsurların insanı göğe yükselteceğine inanmışlardır. Bu bağlamda konu bütüncül olarak değerlendirildiğinde dağ, merdiven, köprü, taht, tahtirevan, ok, ağaç, sopa vb. pek çok tabiat unsuru ve nesne göğe yükselme araçları arasında sayılır. Gök ile ilişki kurulabilecek pek çok şey aşkınlığı, bir hâlden bir hâle geçişi, tanrısallığa ulaşmayı sağlaması açısından önemlidir. Bu yüzden insanlar kendilerinin bir hâlden bir hâle geçmesini sağlayan bu nesnelere sahip olmayı ya da yakın olmayı istemişlerdir. Örneğin, dağlık bölgelerde yaşama isteklerinin pek çok nedeni olabileceği gibi dağlık alanların göğe yakın olması önemli bir etkidir. Dağlar en yüksek noktalardır ve insanlar göğe ulaşmak için göğe en yakın noktaları her zaman kutsal olarak görmüşlerdir. Dağ başlarına tapınakların yapılması, insanların burada inzivaya çekilmesi hep bu nedenledir. Dağlar genel olarak *axis mundi* düşüncesiyle de hep merkez olarak kabul edilir ve kutsala gebe kalan bölge olarak adlandırılır (Eliade 2005: 136). Her milletin ya da dinin kendine ait merkezi bulunmaktadır. Örneğin Hint düşüncesindeki Meru merkezi ifade eder (Eliade 2005: 136).

Türk düşüncesinde de KT D 23 *ıdok ötüken yiş/yër* ‘Kutsal Ötüken toprakları/yeri’ (Ölmez 2012: 83, 96; Aydın 2014: 63) örneğinde görüldüğü üzere Ötüken dağları kutsal ve merkezdir. Türkler arasında dağların, kayalıkların, mağaraların tanrısallaştırılması eskiden beri yaygındır. Böylece dağların yüksek ve kutsal olması ve merkez telakki edilmesi nedeniyle kutsal sayılan şehirler, tapınaklar, saraylar da bu dağlara benzetilir ve yüksekçe yapılır. Yüksekçe noktalara çıkan insanlar böylece daha kolay aşkınlığa ulaşacaklardır.

Tanrısallık isnat edilen gök, tanrıların mekânlarıdır, ayrıcalıklı kimseler, kendilerinin göğe yükselmesini sağlayan bir takım ritlerle oraya giderler. Bu ritlerden en önemlilerinden biri de tahta çıkma düşüncesidir. Öncelikle yükselme mitlerinden biri olan taht düşüncesini açıklamak gerekir. Tahtta insanın yüksekçe yere oturup kendini diğerlerinden üstün ve yukarı görme düşüncesiyle birlikte tanrıya ya da göğe yakın olma düşüncesi vardır. Türkçede ‘taht’ anlamındaki *örgin* ‘taht’ kelimesi de yukarı/yükselmek ile ilgili olmalıdır. Clauson *örgin* kelimesini *örge-* fiilinden geliştiğini ve bu fiilin ise *örüg* adından yapıldığını belirtir (1972: 226a-b; Ölmez 2018: 163). Ölmez de *örgin* kelimesini Clauson’un açıklamasına göre **ör-(ü)g+e-* ‘yükselmek’ (< *ör-* ‘yükselmek, öreerek yükselmek’) şeklinde tasarlanabileceği gibi Eski Uygurcadaki biçimlerin dar bir ünlüyle, *i/ü* ünlüleriyle görülmesinden dolayı fiilin gövdesini *i* ile düşünüp **örgi-* < *örg+ı-* şeklinde de tasarlanabileceğini belirtir (Ölmez 2018: 163). Ayrıca bk. (Ölmez 1991: 58, dipnot 172. 10). Yüksek yapıya sahip olan *örgin* ‘taht’ yüksek yere yerleştirilerek göğe yakınlık ve aşkınlık daha da sağlanırlar. Örnek olarak da Irk Bitig 1’deki *tensi men yarın kèçe altun örgin üze olurupan meñileyür men ança biliñler edgü ol* ‘Ben Tensi’yim! Sabah akşam altın taht üzerinde oturup mutlu bir şekilde yaşarım. Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.’ (Yıldırım 2017: 33) cümlesini vermek mümkündür. Burada verilen örneğe bakıldığında iki şey düşünülebilir. Bunlardan birincisi kişinin taht sahibi, saltanat sahibi olmasının vermiş olduğu mutlulukken ikincisi ise gökselliğe ya da tanrısallığa sahip olma düşüncesidir. Zaten Türk yazıtlarına bakıldığında görülecektir ki hükümdarlar KT G 1 *teñriteg teñride*

bolmuş türük bilge kagan ‘İlahi göğün yarattığı Türk Bilge Kağan/Tanrı gibi gökyüzünde yaratılmış Türk Bilge Kağan / Teñriteg Teñride Yaratılmış Türük Bilge Kağan’ (Ölmez 2012: 78, 90; Aydın 2014: 51) ve *Elegest III 3*’de *kök teñr<i>de boltum* ‘Mavi gökte yaratıldım’ (Aydın 2015: 126) örneklerinde de yer aldığı üzere kendilerini gökte yaratılmış olarak kabul ederler. Edward Tryjarski Kül Tëgin ve Bilge Kağan yazıtlarında, Türk kağanlarının ‘gök’e benzediği ve Gök tarafından yaratıldığı, Gök’ün kendinin de Türk olduğu, Türk hükümdarına ve onun halkına zafer verdiği, Türk kağanının Gök’ün dünyaya gönderdiği elçisi olduğu ve herkesin ona itaat etmesi gerektiği hususunda bilgiler verir (2012: 38). Bununla birlikte Türk hükümdarları kendilerini karizmatik lider olarak sayarlar ve tanrısal karizmanın yani ‘kut’un sahibi olarak görürler (Kafesoğlu 1993: 236-245; Tryjarski 2011: 38). Bunun nedeni belki de Türkler arasında önemli bir rituel değer taşıyan hükümdar ve hatun olma törenidir. Çünkü bu törende göğe yükselme, göksel olma düşüncesi söz konusudur. İbrahim Kafesoğlu’nun da ayrıntılı olarak anlatmış olduğu bu tören Türk yazıtlarında KT D 11’de *kañım eltëriş kağanıg ögüm elbilge katunug teñri töpösinte tutup yügerü kötürmiş erinç* ‘Babam Elteriş Kağan’ı, annem Elbilge Sultanı/Hatun’u (ebedi) göğün tepesinde/n çekip/tutup yükseltmişler/yukarı yükseltmiş elbette!’ (Ölmez 2012: 81, 94; Aydın 2014: 59), BK D 21 *ögüm katunug kötürügme teñri el bërıgme teñri türük bodun atı küsi yok bolmazun tëyin özümün ol teñri kagan olortdı* ‘Annem sultanı / hatunu yücelten/yükselten tanrı/gök, ülke/yurt bağışlayan/veren tanrı/gök, Türk halkının adı sanı yok olmasın diye, o gök tahta oturttu.’ (Ölmez 2012: 127,141; Aydın 2014: 95) şeklinde geçer. Burada Elteriş Kağan ile Elbilge Hatun’un tahta oturma törenleri hakkında bilgiler bulmak mümkündür. Konuyla ilgili bk. (Kafesoğlu 1993: 256-257). Gökselliği ya da tanrısalılığı elde etmiş olan karizmatik lider böylece halkını da tıpkı gök gibi ya da tanrı gibi yönetebilecektir. Gökte tanrılar oturur, insanları ödüllendirmek isterse yağmur yağdırır, cezalandırmak istediğinde oradan şimşekler gönderir. Dolayısıyla böyle bir yere ulaşmak insanlar için ayrıcalıktır. Tanrı’nın aşkınlığı, üstünlüğü doğrudan doğruya ulaşılamazlıkta, sonsuzlukta, ebedilikte ve göğün yaratıcı gücünde

(yağmurda) açığa çıkar. Göğün bütün doğası bitmez tükenmez bir hierofanidir yani kutsalın tezahürüdür (Eliade 2005: 65-66). Tanrısallık ya da göksellik düşüncesi de böylece hükümdarlık ile ilişkilendirilebilir.

Tüm bu gök ve göksellik düşüncesine ek olarak Türkler arasında en önemli ritlerden biri de yoğ törenidir ki bu yazının da asıl konusu bu törene ad olan *yog* ‘cenaze merasimi, cenaze yemeği’ kelimesi üzerinedir.

-II-

yog kelimesi Divanü Lügati’t-Türk’te ‘ölü gömüldükten sonra üç yahut yedi güne kadar verilen yemek’ (DLT III 143) olarak tanımlanır ve bu kelimeyle de ilgili olarak diğer kullanımlar da şu şekilde gösterilir: *yog basan* ‘ölü gömüldükten sonra verilen yemek’ (DLT I 399), *yogla-* ‘ölü için yemek vermek’ (DLT III 309). Tryjarski, Kaşgarlı Mahmut’a dayanarak *yog* kelimesini ‘ölü yemeği’ olarak tanımlar ve ölenin yedirilmesi geleneğinden bahseder (2012: 386-387). Tryjarski’ye göre üç tür ölü yemeği vardır. Bunlar; 1. Ölü için öngörülen belirlenmiş yemek, 2. Yaşayanlar için öngörülen belirlenmiş yemek, 3. Yaşayanlar tarafından ölü için, ölüyle yenen yiyecekler. Tüm bu yemek çeşitlemelerinin arkasında ölünün öbür dünyada yaşadığına ve gerek yiyecek ve gerekse içeceklerle ihtiyaç duyduğuna dair inanç yatar (2012: 385). Divitçioğlu da Kaşgarlı Mahmut’un tanımını verir ve yoğ törenlerindeki kurban sunma âdetinin sadece ölüm karşısındaki arınma olmadığına aynı zamanda kurban etinin hep birlikte tüketildiğine dair ilgili açıklamalarda bulunur (2000: 90).

Kelimenin kökeni ile ilgili açıklamalara bakıldığında da şunlar söylenebilir: İlk olarak Clauson, kelimeyi ‘cenaze töreni, uyanma’ olarak tanımlar ve *yo-d-* ‘yok olmak’ kelimesiyle bağdaştırır (1972: 895-896). Ölmez *yoday* ‘ortalama, düşük, sıradan, değersiz’ kelimesini açıkladığı yazısında Türk lehçelerindeki örnekleri göz önüne alarak **yo-* kelimesinin temel olduğunu belirtir ve Clauson’un *yod* kelimesi için **yo-* fiilini kurduğunu ‘yok, mevcut değil’ anlamını verdiğini belirtir (2007: 232-233). Gülensoy da kelimenin Ahmet Caferoğlu ve Kaşgarlı Mahmut’a dayanarak Eski ve

Orta Türkçedeki anlamlarını verdikten sonra *yō ‘yansıma; *yüksek sesle ağlama’ +-ğ şeklinde açıklar (2007: 1150-1151). Caferoğlu *yog* kelimesi için hem ‘yok’ hem de ‘yuğ, ölü yemeği, matem, yas’ anlamını verir (1993: 300). Osman Turan, matem merasimi olarak *yuğ* ifadesini kullanır ve *yığla-* ‘ağlamak’ fiilini de *yuğ* kelimesine bağlar (1993: 56). Reşit Rahmeti Arat ise kelimeyi *yo-ğ* ‘gömme töreni’ olarak tanımlar ve *yo-* ‘kaybetmek’ fiiline dayandırır (1955: 397). Bütün bu açıklamalardan anlaşıldığı üzere *yog* kelimesi, ya *yo-* ‘yok etmek, yok olmak’ ya da *yō ‘yansıma, yüksek sesle ağlama’ kelimeleriyle bağdaştırılmaktadır.

Bu çalışmada ise *yog* kelimesiyle ilgili yukarıdaki açıklamalardan farklı bir değerlendirme yapılacaktır. Türkler ölme eylemi için Türk yazıtlarında farklı ifade kullanılmaktadır. Bunlardan biri *yok bol-* ‘yok olmak(?), yükselmek (?)’ ifadesidir ve bu ifade için BK G 9’da *ulug oglum agrıp yok bolça* ‘Büyük oğlum hastalanıp vefat edince/ölmüş’ (Ölmez 2012: 131, 145; Aydın 2014: 106), T K 7 (31) *katun yok bolmuş erti anı yoglatayın tedi* ‘sultan/hatun aramızdan ayrılmıştı/ölmüştü, onun cenaze törenini yaptırayım.’ dedi.’ (Ölmez 2012: 166, 174; Aydın 2014: 123), KÇ B 3 *sekiz on yaşap yok boltı* ‘seksen yıl yaşayıp vefat etti/öldü.’ (Ölmez 2012: 199, 201; Aydın 2014: 151) örnekleri verilebilir. Burada belirtilmeyecek olan tüm çalışmalarda *yok bol-* ifadesi ‘yok olmak, mevcut olmayan’ anlamında kullanılmıştır. Fakat *yok* kelimesinin anlamını ‘yok’ olarak mı yoksa ‘yukarı’ olarak mı anlamlandırmak gerekir, bu konuyu düşünmekte fayda olabilir. Çünkü *yok* kelimesi ‘yukarı, yüksek yer’ anlamında kullanılır ve Clauson’da *yok* ‘yüksek yer’ (1972: 896), Kaşgarlı Mahmut’ta *yok yër* ‘yokuş’ (DLT III 4) ifadeleri bulunur. Ayrıca *yok+garu* ‘yukarı’ kelimesi de bu konuda iyi bir örnektir. İkinci ifade ise *öl-* ‘ölmek’ fiildir. BK D 37 *ölügme ölti* ‘ölenler öldü.’ (Ölmez 2012: 130, 144; Aydın 2014: 102), T B 3 *içikdök üçün teñri öl temiş erinç türk bodun ölti alkıntı yok boltı* ‘Hâkimiyet altına girdiği/tabii olduğu için tanrı/gök ‘öl’ demiş elbette. Türk halkı öldü, helak oldu/mahvoldu, yok oldu.’ (Ölmez 2012: 163, 170; Aydın 2014: 115) örneklerini vermek mümkündür. Burada *öl-* fiili yüksek rütbeli kişiler için kullanılmaz (Clauson 1972: 125-126). Zaten burada verilen iki

örnek de bu durumu kanıtlar niteliktedir. İlk örnek savaş anındaki insanlar için kullanılmışken ikinci örnekte de *öl-* fiili ‘mahvolma’ belki ‘asimile olma’ anlamında kullanılmaktadır. Kelime, Ercilasun’a göre ‘yükselmek’ anlamındaki *ör-* ve *ön-* fiilleri ile “göğe yükselen, uçan ruh” anlamındaki *öz* kelimesi, ‘yükselmek, havalanmak’ anlamında olabileceği düşünülen **ö-* fiiline dayandırılmaktadır (2002: 47- 48). Diğer bir ifade ise *kergek bol-* ifadesidir. *Kergek bol-* ifadesi için KT D 3-4 *özi ança kergek bolmuş yogçı sıgıtçı öhre kün tugsıkda* ‘Kendisi böylelikle/öylece vefat etmiş/ölmüş. (Cenaze törenine) yasçı ve ağıtçılar, doğuda güneşin doğduğu yerlerden/gün doğusuna’ (Ölmez 2012: 80, 92-93; Aydın 2014: 56-57), KT K 10 *inim kü/öl tegin kergek boltı* ‘Kardeşim Kü/öl Tegin vefat etti/öldü.’ (Ölmez 2012: 87, 100; Aydın 2014: 73) örnekleri verilebilir. Burada Osman Nedim Tuna *kergek bol-* ifadesini ‘kerek kuşu’na bağlar ve ölmeyi ‘kerek kuşu gibi uçma’ olarak kabul eder ve ruhun ya da canın kuşa benzetilmesini eski Şaman inancına bağlar (1957: 131-148). Divitçioğlu da bu *kergek* kelimesini Delamerra’a dayanak *kerkos* şeklinde açıklar ve bu kelimenin Sanskritçede ‘horoz’, Grekçede de ‘sungar-doğan’ anlamına geldiğini belirtir. Pazırık kurganında deriden kesilmiş birçok horoz şeklinden bahseder ve bu horozların bir kısmı sağa bir kısmı ise sola doğru yürümektedir ve bu yürüyüşler de ölünün ruhunun göğe yükselmesi ve sonradan orada hayat bulup tekrar yeryüzüne inmesidir (2000: 99-100). Ceval Kaya ise *kergek bol-* ifadesindeki *kergek* kelimesinin kuşla ilgili olmadığını, bu kelimenin *egsük kergek* ikilemesindeki ‘namevcut’ anlamına gelen *kergek* (*kergek* > *gerek*) kelimesi olduğunu belirtir (2010: 136). Ölüm için diğer ifade ise *uç-* ‘uçmak’ fiilidir ve yazıtlarda KT K-D *köl tegin koñ yilka yëgirmike uçdı tokuzunç ay yeti otuzka yog ertürtümüz* ‘Kü/öl Tegin koyun yılının on yedisinde uçtu. Dokuzuncu ayın yirmi yedisinde matemini/cenaze törenini tamamladık/yaptırdık.’ (Ölmez 2012: 88, 101; Aydın 2014: 74-75), KT G-D *uça bardıgız teñride tirigdekiçe* ‘Uçup gittiniz, gökte dirilircesine^{1,2}’ (Ölmez 2012: 88, 101; Aydın 2014: 75), BK D 14

¹ Ölmez <...> şeklinde boş bırakmıştır (2012: 101).

² Aydın ise ‘diricesine?’ ifadesini kullanır (2014: 75).

kagan uçdokda ‘Hakan öldüğünde/Kağan uçtuğunda’ (Ölmez 2012: 125,139; Aydın 2014: 92), BK D 20 *kagan uça bardı* ‘Hakan / Kağan vefat edip/uçup gitti.’ (Ölmez 2014: Aydın 2014: 95) ifadeleri görülür. Bu bağlamda Göktürklerin stelleri üzerindeki figüratif kuş tasvirleri önemli kanıtlardır (Tryjarski 2011: 45-46). Gabain Türklerin *uç-* kavramını nadiren ve sadece Kağanın ya da mevki sahibi kişilerin ölümleriyle bağlantılı olduğunu düşünür (1953: 546; Tryjarski 2011: 118). Türk yazıtlarında ölüm için en son ifade ise *yokla-* ‘yükselmek’ filidir. Türk yazıtlarında Oznaçennaya I 6 ve 7’de *kanınız yoklayur ... y<o>gum ança ermiş adrıldım* ‘Hanınız göğe yükselir (yok olur)... yoğ törenim böyle imiş. (Sizlerden) ayrıldım.’ (Aydın 2015: 76), Uybat III 1’de *er erdem için e yıta yokladı* ‘Erkeklik kahramanlığı için, ne acı! Göğe yükseldi.’, Uybat III 8’de *él çor élişe k^l <...> erdem için yokladı* ‘El Çor ülkesine <...> kahraman olduğu için göğe yükseldi.’ (Aydın 2015: 92-93) örneklerine rastlanmaktadır. Buraya kadar verilen ölmek ile ilgili ifadelerin tamamı uçmak ve göğe yükselmek ile ilgilidir. Dolayısıyla bu ifadelerde uçmak, yukarı çıkmak ve yükselmek anlamları söz konusudur. Bu açıklamaların yanı sıra yine Ceval Kaya, yazıtlarda kağanların ölümüyle ilgili olarak *yok bolmak*, *kergek bolmak* ve *uça barmak* ifadelerinin kullanıldığını söyler ve bu ifadelerin anlamlarını kağanların cesetlerinin yakılmasından dolayı ‘yok olmak’ ile ilişkilendirir (2010: 136).

Cenaze töreni yani yoğ töreni ele alındığında ise Türk yazıtlarında şu örnekler verilebilir: T K 7 (31) *katun yok bolmuş erti anı yoglatayın tedi* ‘Sultan/hatun aramızdan ayrılmıştı/ölmüştü, onun cenaze törenini yaptırayım.’ dedi.’ (Ölmez 2012: 166, 174; Aydın 2014: 123), KT K-D *kü/öl tegin koñ yılka yégirmike uçdı tokuzunç ay yeti otuzka yog ertürtümüz* ‘Kü/öl Tegin koyun yılının on yedisinde uçtu. Dokuzuncu ayın yirmi yedisinde matemini / cenaze törenini tamamladık/yaptırdık.’ (Ölmez 2012: 88, 101; Aydın 2014: 74-75). Bu iki örnekten anlaşıldığı kadarıyla kişinin ölümünden çok sonra cenaze töreni yapılmaktadır. KT K-D’de verilen örnekte Köl Tegin koyun yılının 17. gününde yani 27.2.731 yılında ölmüş, 9. ayın 27. gününde yani 1.11.731 tarihinde

gömülmüştür. Kısaca 1.11.731 tarihinde yoğ töreni yapılmıştır. Göktürklerin ölü gömme törenleri için astrolojik veriler kullandıkları ve şamanların ölüyü gömme tarihi konusunda birbirleriyle müzakere ettikleri konusunda çeşitli veriler bulunmaktadır. Bu durumun ruh göçü için uygun olan ve olmayan zamanın belirlenmesine dayandığı söylenebilir (Tryjarski 2012: 216-217). Dolayısıyla ruhun göğe yükseldiği inancı her zaman baskın olmuştur. Örneğin Çinliler ve Türkler insanlarda iki ruhun varlığına inanırlar. Çinlilere göre insanın iki ruhu vardır, bunlardan biri döllenme sırasında ortaya çıkan hayvan ruhu *p'o* ve diğeri insanın doğumuyla başlayan daha yüce ruhani ruh olan *hun*'dur. Ölümünden sonra hayvani ruh olan *p'o* mezarda kalır ve bu ruh mezarın üzerine bırakılan sunulardan beslenir. Beden çürüdüğünde *p'o* da yaşamını kaybetmekte ve bir gölge olarak yaşamını sürdüreceği yeraltı dünyasına, Sarı Kaynaklara gitmektedir. Yüce ruh olan *hun* ise ölümden sonra tebaasına geçeceği ve bir savaşçı gibi dünyada sürdüğü yaşamın benzerini sürdüreceği Şang-ti-Sarayına gider. İn ve Çu dönemi insanları atalarının ruhlarının Gök'e çıkışını bir kuş uçuşuna benzetiler ve iki ruhtan biri olan *hun* ruhunu bir kuş olarak hayal ederler. *Hun* ruhu Şan-ti-Saray'na ulaşınca kadar da çeşitli kötü güçlerle karşılaşır. Bu ruhun kötü güçlerden kurtulabilmesi için kabile üyelerinin hem kurban sunmaları hem de dua etmeleri şarttır (Tryjarski 2012: 45). Cenaze töreni esnasında sunular ve kurbanlar oldukça önemli bir yere sahiptir. Eğer atalara kurban sunmaktan vazgeçilirse *p'o* ruhu kötü niyetli bir ruh olan *kuei* ruhu olarak yeniden ortaya çıkar. İnsani ruh olan *hun* da öbür tarafta mutlu bir yaşam süremez ve bu durumda ruh sonsuz acılara gark edilmiş bir hayalete dönüşür (Tryjarski 2011: 46). Ölüye kurban getirmek ölünün akrabalarının ilk ve en önemli görevidir ve ağıt yakmakla çok yakından ilişkilidir. Kroniklerde 'onun aile üyeleri ve akrabaları sığırlar ve atlar keserler ve onları sungu olarak getirirler.' ifadelerini bulmak mümkündür. Bu sığır ya da at kurban edilmesinin nedeni olarak da ruhun öbür dünyaya geçişi söylenebilir (Tryjarski 2012: 162). Dolayısıyla ölen kişi için verilen yemekler ve sunulan kurbanlar ruhun göğe yükselmesine yardımcı olacaktır. Ayrıca ölünün defni de Eski Türklerde oldukça önemli bir yere sahiptir. Özellikle yüksek sınıfa mensup kişiler yakılır ve

kalıntıları da yüksekçe yerlere gömülür ya da stupaların en üst yerine konulur. Bununla birlikte toprağın yüzeyine gömme, havaya gömme yani ağaç dalına asma ve hayvanlar tarafından etleri yenmesi ve daha sonra kemiklerin gömülmesi de göğe yükselme ile bağlantılandırılır (Tryjarski 2012: 260-282). Ayrıca bu konuyla ilgili olarak bk. (Roux 1999: 217-237). Çin’de Çu devrinin başlamasıyla sıradan ölümlülerin düzlüklere, soyluların ve kralların ise dağlara gömülmesi esası geçerlidir. Ataların gömülmesi ve bir aile mezarlığının oluşturulması için uygun yer seçimi oldukça karmaşık ve zor bir işlemdir. Bir tepede, bir dağ yamacında veya bir yükseltide yer bulunmalıdır (Tryjarski 2012: 57). Türklerde de yüksekçe yerlere, dağlara, dağın yamaçlarına ölümler gömülür ki bunlar da özellikle yüksek sınıftan olan kişilerdir (Tryjarski 2012: 282-283).

Yapılan açıklamalardan hareketle *yog* kelimesi hakkında şunlar söylenebilir: Türk yazıtlarında ölmek ‘yukarı çıkmak, yükselmek’ ile ilgili olup *yoğ* töreni de ölen kişinin ruhunun göğe ulaşmasını sağlayan yemekli, kurbanlı bir merasimdir. Böylece iki ruha sahip olan insanın insani ruhu göğe ulaşacak ve orada rahat yaşamı elde edecektir. O hâlde *yog* kelimesini ‘yok olmak’ ile değil de ‘yukarı çıkmak, yükselmek’ anlamındaki **yo-* fiiline bağlamak mümkündür. Oznaçennaya I 6 ve 7’de *kaniñız yoklayur ... y<o>gum ança ermiş adrıldım* ‘Hanınız göğe yükselir ... *yoğ* törenim böyle imiş. (Sizlerden) ayrıldım.’, Uybat III 1’de er erdem için e yıta yokladı ‘Erkeklik kahramanlığı için, ne acı! Göğe yükseldi.’, Uybat III 8’de *el çor eliñe k^l <...> erdemin için yokladı* ‘El Çor ülkesine <...> kahraman olduğu için göğe yükseldi.’ (Aydın 2015: 92-93) ifadeleri geçer. Buradan da anlaşılacağı üzere *yok+la-* fiili ‘yukarı çıkmak, yükselmek’ anlamındadır. *Yok* kelimesiyle ilgili olarak yukarıda *yok* ‘yüksek yer’, *yok yer* ‘yokuş’ ifadeleri belirtilmişti. Kelimenin kökü hakkında T G 8 (15) *kök öñüg yoguru* ‘Kök Öng (Ongi) ırmağını aşırıtp/aşıp’ (Ölmez 2012: 164, 171; Aydın 2014: 119), *amarıları yme uzun öñ körtükde yogururlar* (BT37 2080-2081) ‘Bazıları da uzun çölden geçirirler.’ örneklerini vermek

mümkündür. Buradaki *yoguru*³ kelimesi *yo-gur-u* şeklinde açıklanabilir. *-gur-* fiilden fiil yapma eki de Eski Türkçede oldukça yaygın bir kullanıma sahiptir: *toş-gur-*, *tur-gur-*, *tuş-gur-*, *yat-gur-* vb. (Erdal 1991: 748-756). Yine kelimeyle ilgili olarak *ındın yoguç keçip* (BT23 H146) ‘geçidi geçip, öbür kıyıya geçip’ örneği verilebilir. *yoguç* ‘geçit’ kelimesini *yo-guç* şeklinde açıklamak mümkündür. *-guç+* fiilden isim yapma eki de Eski Türkçede kullanılan bir ektir ve onun için de şu örnekler gösterilebilir: *oltur-guç*, *ör-güç*, *biç-guç* vb. (Erdal 1991: 357-358). Bunların yanı sıra *küvenç yokay köñülüg titmiş idalamış* (BT25 3476) ‘Kibirli2 gönlü yok etmiş2’ örneği de verilebilir ve *yokay* ‘kibirlilik’ anlamındadır. Burada *yokay* kelimesini Erdal *yok+gay* şeklinde açıklar ve DLT’de geçen *yok yër* ‘yokuş’ ve *yok+garu* ‘yukarı’ kelimeleriyle bağlantı kurar (1991: 165).

-III-

Sonuç olarak, Türkler arasında önemli bir yükselme ritisi olan *yog* töreni için kullanılan *yog* kelimesi, ‘yok olmak’ ya da ‘ağlamak’ anlamlarından ziyade ‘yükselmek, yukarı çıkmak’ anlamlarında olmalıdır ve kelimenin kökü olarak da **yo-* fiili düşünülmelidir. Bunun nedeni olarak da Türklerin ölme eylemi için Türk yazıtlarında *kergek bol-* ‘kerek kuşu olmak (?)’, *öl-* ‘ölmek’, *uç-* ‘uçmak’, *yok bol-* ‘yok olmak (?)’, *yükselmek (?)*, *yokla-* ‘yükselmek’ ifadeleri sayılabilir. Bu ifadeler genel olarak değerlendirildiğinde tamamı ‘yükselmek’ anlamındadır. ‘Cenaze merasimi’ ya da ‘ölü yemeği’ anlamına gelen *yog* kelimesi de tören esnasında ölen kişinin ruhu için verilen yemeklerdir ya da sunulan kurbanlardır. Yukarıda bahsedildiği üzere ölen kişilerin sahip olduğu

³ Talat Tekin kelime hakkında ayrıntılı bir açıklama yaptıktan sonra Uygurca kaynaklardan yola çıkarak kelimenin ‘büyük bir ırmak, göl, kar fırtınası vb. gibi tehlikeli bir engeli aşmak, geçmek’ anlamında olduğunu kabul eder ve Uygurca Apokryphen Sūtra’da ‘geçirmek, (bir hastalığı) atlatmak’ anlamında Çince 累 *lei* ‘bağlamak, birbirine bağlamak’ karşılığı olduğunu belirtir. Hsüan-tsan biyografisinde ise tam olarak Uygurca sözcüğün karşılığının bulunduğunu ifade eden Tekin, 涉 *she* ‘bir akıntıyı, suyu geçmek’ kelimesini gösterir (1994: 35-36, 15:2).

hayvani ruh olan *p'o* ile insani ruh olan *hun* için kurbanlar sunulur. İnsani ruh olan *hun* için sunulan kurbanlar sayesinde *hun* göğe ulaşır. Böylece *yog* kelimesinin de yükselme ile anlamsal bir bağ kurduğu söylenebilir. Ayrıca *yoguru* < *yo-gur-u* ‘geçmek, geçip’, *yoguç* < *yo-guç* ‘geçit’, *yokla-* < *yo-k+la-* ‘yükselmek’, *yokay* < *yok+gay* ‘kibirlilik’ kelimeleri de ‘yükselme’ ile ilgilidir.

KISALTMALAR

BK D	Bilge Kağan Yazıtı Doğu
BT23	Berliner Turfantexte 23
BT25	Berliner Turfantexte 25
BT37	Berliner Turfantexte 37
DLT	Divanü Lügati't-Türk
KÇ B	Küli Çor Yazıtı Batı
KT D	Köl Tègin Yazıtı Doğu
KT G	Köl Tègin Yazıtı Güney
KT G-D	Köl Tègin Yazıtı Güneydoğu
KT K-D	Köl Tègin Yazıtı Kuzeydoğu
T B	Tunyukuk Yazıtı Batı
T K	Tunyukuk Yazıtı Kuzey

KAYNAKÇA

- Arat, Reşit Rahmeti (1955). “Türkçede Kelime ve Eklerin Yapısı”. *Türk Dili*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, C. IV, S. 43, s. 396-401, Ankara.
- Aydın, Erhan (2014). *Orhon Yazıtları (Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor)*. Kömen Yayınları.
- Aydın, Erhan (2015). *Yenisey Yazıtları*. Konya: Kömen Yayınları.
- Atalay, Besim (1999). *Divanü Lügat-it-Türk, I-II-III-IV Cilt*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Caferoğlu, Ahmet (1993). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Clauson, Sir Gerard (1972). *An Etymological Dictionary of prethirteenth-century Turkish*, Oxford.
- Divitçioğlu, Sencer (2000). *Kök Türkler, Kut, Küç, Ülüg*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Eliade, Mircea (2005). *Dinler Tarihi, İnançlar ve İbadetlerin Morfolojisi*. (Çev. Mustafa Ünal), Konya: Serhat Kitabevi.
- Ercilasun, Ahmet Bican (2002). “Türkçede Öl- Fiili Üzerine”. *Kafalı Armağanı*. Yayın Koordinatörü Prof. Dr. Sadettin Gömeç. Ankara: Akçağ Yayınları 47-50.
- Erdal, Marcel (1991). *Old Turkic Word Formation, A Functional Approach to the Lexicon*. Vol. I-II, Otto Harrassowitz-Wiesbaden.
- Gabain, Annemaria von (1953). “Inhalt und magische Bedeutung der alttürkschen Inschriften”, *Anthropos*, 48: 537-556.
- Gülensoy, Tuncer (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kafesoğlu, İbrahim (1993). *Türk Millî Kültürü*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Tryjarski, Edward (2012). *Türkler ve Ölüm, Geçmişten Bugüne Türklerde Ölüm Kültürü*. Çev. Hafize Er, Pinhan Yayıncılık.
- Kaya, Ceval (2010). “Orhun Yazıtlarının Dikilişiyle İlgili Yeni Sorunlar”. I. *Uluslararası Uzak Asya'dan Ön Asya'ya Eski Türkçe Bilgi Şöleni. Afyonkarahisar, 18-20 Kasım 2009*. (Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatı Bölümü ve Türk Dil Kurumu Yayını: I. Uluslararası Uzak Asya'dan Ön Asya'ya Eski Türkçe Bilgi Şöleni. Afyonkarahisar: 135-141.
- Ölmez, Mehmet (1991). *Altun Yaruk III. Kitap (= 5. Kitap)*, Ankara: Türk Dilleri Dizisi 1.
- Ölmez, Mehmet (2007). ‘Alttürkische Etymologien (2)’. *Aspects of research into Central Asian Buddhism. In memoriam Kōgi Kudara*. Ed. Peter Zieme. Turnhout. 229-236.

- Ölmez, Mehmet (2012). *Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi, Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları Metin-Çeviri-Sözlük*. Ankara: Bilgesu.
- Ölmez, Mehmet (2018). *Uygur Kağanlığı Yazıtları*. Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Roux, Jean-Paul (1999). *Eskiçağ ve Ortaçağda Altay Türklerinde Ölüm*. (Çev. Aykut Kazancıgil). İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Tekin, Talat (1994). *Tunyukuk Yazıtı*. Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi 5. Ankara: Simurg Kitapçılık ve Yayıncılık.
- Tuna, Osman Nedim (1957). "Kök Türk Yazıtlarında 'Ölüm' Kavramı ile İlgili Kelimeler ve 'kergek bol-' Deyimi İzahı". *VIII. Türk Dil Kurultayının Okunan Bilimsel Bildiriler*. 131-148.
- Turan, Osman (1993). *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Târîhi, Türk Dünyâ Nizâmının Millî, İslâmî ve İnsânî Esasları*. Cilt 1-2, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Wilkens, Jens (2007). *Das Buch von der Südentilgung, Edition des alttürkisch-buddhistischen Kšanti Kulguluk Nom Bitig, Teil I–II*. Turnhout (Belgien): (BT 25).
- Wilkens, Jens (2016). *Buddhistische Erzählungen aus dem alten Zentralasien Edition der altuigurischen Dašakarmapathā-vadāna-mālā*, 1-2-3, Berlin-Brandenburgische Akademie Der Wissenschaften, Akademienvorhaben Turfanforschung, Brepols: Berliner Turfantexte XXXVII.
- Yıldırım, Fikret (2017). *İrk Bitig ve Orhon Yazılı Metinlerin Dili*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Zieme, Peter (2005). *Magische Texte des Uigurischen Buddhismus*. Berlin: Berliner Turfantexte; 23.